

KIRIM'IN KAYBEDİLMESİ SÜRECİNDE RUSYA'DA PUGAÇEV İSYANI VE OSMANLI DEVLETİ'NİN İSYANA BAKIŞI

Yüksel BABANINOĞLU*

ÖZ

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında eski gücünü kaybettiğini anladığı gibi bu gücü yeniden kazanmanın yollarını Avrupalı devletlerde aramaya başlamıştır. Başta padişah olmak üzere Osmanlı yöneticileri ile Avrupa arasındaki demir perde bu dönemde aralanmış, dolayısıyla Osmanlı yönetici ve bürokratlarının zihniyet yapısı da değişmeye başlamıştır. Devleti eski gücüne kavuşturmak için askerî alanlardaki ıslahatlar başta olmak üzere yenilikler yapılmaya çalışılmış, bunun için de Batılı devletler örnek alınmıştır. Aynı dönemde Rusya'da da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Rusya I. Petro zamanında gerçekleştirilen önemli kalkınma hamleleri sayesinde güç kazanmaya başlamış, sıcak denizlere inme düşüncesi bu dönemden itibaren devlet politikası hâline getirilmiştir. Bundan sonra başa gelen çar ve çariçeler de aynı politika üzerine hareket etmişlerdir. Özellikle Çariçe II. Katerina zamanında Karadeniz'e hâkim olma ve oradan Akdeniz'e inme çabaları Rusya ile Osmanlı Devleti'ni 1768 yılında karşı karşıya getirmiştir. 1774 yılında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı kaybettiği Küçük Kaynarca Antlaşması ile sona erecek olan bu savaş sırasında her iki devlet de birçok sıkıntı yaşamıştır. Rusya bu dönemde sadece cephede savaşmakla kalmamış aslen Don Kazağı olan Pugaçev önderliğinde başlatılan bir iç isyanla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmada 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya'da vuku bulan Pugaçev İsyanı ve Osmanlı'nın bu isyandan faydalanma konusundaki isteksizliği /yetersizliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus, Pugaçev İsyanı, Kırım, Küçük Kaynarca.

THE PUGACHEV REVOLT IN RUSSIA IN THE DAYS OF LOSING THE CRIMEA AND THE OTTOMAN VIEW OF THE REVOLT

ABSTRACT

The 18th century was key period in Ottoman history. The Empire had realized that it had lost its former power in the face of Europe, and thus began to seek ways to regain that. The iron curtain between Ottoman administrators – especially the sultan, and Europe was lifted – during that era. As thus, their alongside bureaucrats' mentality began to change. To restore Empire's prowess, they made a number of military reforms, looking to the West as an example. Parallel, important developments had also took place in Russia. Composed mainly of glaciers, Russia gain strength thanks to important moves made by Tsar Peter I at the beginning of the century. The period also saw Russia adopt of policy of landing on warm seas. Successive Tsars and Tsarinas also followed suit – especially Czarina Catherine II. She set her sights on dominating the Black Sea, and the Mediterranean -- the later evoked a war between Russia and the Ottoman Empire in 1768. That conflict would end with the Treaty of KüçükKaynarca, the loss of Crimea in 1774 on the part of the Ottmans, and very difficult times ahead for both countries. Moreover, Russia not had only fought at the front, but also had to deal with an internal rebellion initiated under Pugachev (himself originally a Don Cossack). This study will discuss that war, the Pugachev rebellion that took place in Russia during it, and how he exploited the Ottomans' reluctance / insufficiency.

Keywords: Ottoman-Russia, Pugachev Revolt, Crimea, Küçük Kaynarca.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 31.12.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2022

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, GAZİANTEP; ORCID: 0000-0002-2698-0671, E-posta: babaninoglu@gantep.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti için XVIII. yüzyıl, bir önceki yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran uzun ve yıpratıcı savaşların akabinde yaşanan “kendine gelme ve toparlanma” çabalarıyla başlamıştır (Emecen, 2018, s. 86-87). Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerleyişini durdurmuş ve Avrupa devletleri karşısında savunma pozisyonuna geçilmesine neden olmuştur. Buna rağmen kaybedilen toprakları geri almak umuduyla gerek Avusturya ve gerekse Rusya ile karşı karşıya gelmekten kaçınılmamıştır. 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla kaybedilen Azak Kalesi'nin geri alınmak istenmesinin yanı sıra, Rusya'nın Osmanlı Ortodokslarını ayaklanmaya teşvik etmesi, Poltava Muharebesi sonucu Osmanlıya sığınan İsveç Kralı Demirbaş Şar'ın kışkırtmaları neticesinde Rusya'ya savaş açılmıştır (Beydilli, 2007, s. 359-361). 1711 yılında düzenlenen Prut Seferi sonucunda Ruslardan Azak Kalesi'nin geri alınması Osmanlı'nın Karlofça'da kaybettiği diğer yerleri geri alma umutlarını da artırmıştır.

Rusya'nın bertaraf edilmesinden sonra Osmanlılar barış şartlarını ihlâl eden Venedik'e savaş açmaya karar vermiştir. Osmanlı Devleti bu savaşta Avusturya'nın tarafsız kalacağını ümit etmiş fakat Venedik'e karşı elde edilen başarı Avusturya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim Avusturya ve Venedik'le 1716 yılında imzalanan ittifak anlaşması sonrasında Avusturya da savaş hazırlıklarına başlamıştır. Savaş devam ederken barış girişimleri olmuşsa da karşılıklı talepler yüzünden sonuçsuz kalmıştır. 1718 yılında başlayan müzakerelerde aracı elçilerin yoğun gayretleriyle Avusturya ve Venedik ile Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır (Can vd. 2021, s. 21). Venedik'ten çok Avusturya lehine sonuçlanan antlaşma ile Osmanlı Devleti Orta Avrupa'dan çekilmekle kalmamış, Avrupa için artık güçlü bir devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır (Özcan, 2007, s. 177-180).

Pasarofça Antlaşması'nın ardından başlayan uzun barış döneminde, Osmanlı tarihinde yenileşme ve sivil reform döneminin başlangıcı sayılan ve 1730'a kadar devam edecek olan Lale Devri'nde, III. Ahmet ve kurmayları bir önceki yüzyılın son çeyreğinde başlayan büyük kaosa son vermek adına önemli adımlar atmışlardır (Emecen, 2018, s. 86-87). Batı ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmiş, yurtdışına gönderilen elçilerden Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında raporlar istenmiştir (Can, 2019, s. 771). Yenileşme politikasının en önemli göstergesi olarak Mehmet Sait Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle 1727'de matbaa kurulmuştur. Düşünce alanında önemli değişikliklerin yaşandığı on iki yıllık bu dönemde sistemli bir telif hareketi olmuştur. Diğer taraftan sarayın ölçsüz masrafları, geleneklerden kopma, sadrazam tarafından konulan aşırı vergiler başta ulemâ olmak üzere halkın büyük çoğunluğunu rahatsız etmiştir. Yeniçeriler de askerî reformlardan endişe duyduğundan ıslahatların karşısında yer almışlardır. 1726'da yapılan Osmanlı-İran savaşının kaybedilmesi, sefer giderleri için yeni vergiler konması padişaha ve sadrazama karşı tepkilerin artmasına neden olurken Patrona Halil isyanı patlak vermiştir. III. Ahmet'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan isyan neticesinde Lale Devri sona ererken, yenileşme ve Batı'ya açılım faaliyetleri sürmüştür (Özcan, 2003, s. 82-84). I. Mahmut'un tahta çıkması ile dışarıya karşı barış devri sona ermiş, içeride askerî ıslahat dönemi başlamıştır (Özcan, 1998, s. 351; Turan, 2014, s. 445).

I. Mahmut'un tahta çıkmasının ardından Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki hasmı Rusya ile ilişkiler yeniden gerilmiştir. Rusya, Kafkaslardaki nüfuzunu ve Kırım üzerindeki baskısını arttırarak Osmanlı Devleti için bir tehdit olmaya devam etmiştir. Osmanlı-İran mücadelesi sırasında Kırım Hanı'nın Kuban üzerinden geçmesi ve Rusya'nın Lehistan tahtına kendi adayı olan III. August'u çıkarması Osmanlı ve Rusya'yı yeniden karşı karşıya getirmiştir. Avusturya'nın da Rusya'nın müttefiki olarak savaşa girmesi üzerine Osmanlılar iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak savaşın Osmanlılar lehine seyretmesi üzerine önce Rusya, sonra da Avusturya ile Belgrad Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın ardından Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaklaşık otuz yıllık bir barış süreci

yaşanmıştır. Bu dönemde aynı anda birden fazla düşmanla savaşmanın son derece tehlikeli olduğu anlaşıldığından barış siyaseti Osmanlı Devleti için büyük önem arz etmekteydi. Özellikle Avusturya ve Rusya'nın Doğu Avrupa'da Osmanlı Devletine karşı ortak hareketleri, büyük tehlike oluşturmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bir yandan Fransa ile dostluğunu güçlendirerek Doğu Avrupa'daki hasımlarını dengelemeye çalışırken diğer yandan diplomasi yoluyla barışçıl bir siyaset izleyerek durumunu muhafaza etmeye çalışmıştır. Hatta Avrupa'daki gelişmeleri dikkatlice takip ederken, içine çekilmek istenilen savaşlara dahi ilgi duymamıştır. Elbette burada Sadrazam Ragıp Mehmet Paşa, bu barış döneminin dış siyasetinde önemli rol oynamıştır. Kendinden on sene önce başlamış olan barış siyasetini benimsemiştir. Avrupa devletlerine karşı başarılı bir şekilde barış siyasetini takip ederek sadareti zamanında devleti savaştan uzak tutmuştur. Ancak uzayan barış sürecinin bazı devlet adamlarını rahatsız etmesi, devletin eski gücünü tekrar elde etme isteği bu barış sürecinin sona ermesine neden olmuştur (Yavuz, 2012, s. 11-12; Turan, 2018, s. 275).

XVIII. Yüzyılda Rusya ve Osmanlı-Rusya İlişkileri

XVIII. yüzyıl hem Osmanlı Devleti hem de Rusya için Avrupa'nın üstünlüğü karşısında sisteme adapte olma girişimlerinin yoğunlaştığı bir yüzyıl olmuştur. Bu dönemde Avrupa'ya direnebilmek için onun yöntemlerini benimsemek zorunda kalan bu iki devletin ilişkilerinin ilk aşaması 1699 Karlofça Antlaşmasından Rusya'nın Avrupa ittifakının bir parçası oluşuna kadar uzanan süreçtir. Çar I. Petro döneminde başlayan Batılılaşma hareketi, Rusya'nın XVIII. yüzyıldaki en önemli özelliği olmuştur. Ancak Osmanlı seçkini için bu reformlar kuşkulu görünmüştür (Turan, 2018, s. 272). I. Petro zamanında güç kazanmaya başlayan Rusya sıcak denizlere inmek üzere eline geçen bütün fırsatları değerlendirmiştir. XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı'nın Batılı devletler karşısında aldığı yenilgiler Rusya'ya, Osmanlılara karşı Karadeniz yönünde girişimde bulunma cesareti vermiştir. Birkaç denemeden sonra Osmanlılara karşı müttefik aramak ve Avrupa'daki gelişmeleri görmek amacıyla Petro yönünü batıya çevirmiş, Lehistan ile ittifak kurmuş, Danimarka'yı da yanına çekerek İsveç üzerine sefer düzenleyip Baltık Denizi'ne ulaşmak istemiştir. İsveç'in Poltava Muharebesi'nde Rusya'ya yenilmesi Kral Demirbaş Şarl'ın geri çekilerek Osmanlı topraklarına sığınmasına ve Osmanlı-Rus savaşına sebep olmuştur (Uçarol, 1995, s. 58). 1711 Prut Antlaşmasıyla sone eren savaş ile Rusya Karadeniz'den uzaklaştırılmış ancak imkân olmasına rağmen Rus ordusuna ağır bir darbe vurulmamış olması Rusların kısa bir süre sonra toparlanmasına neden olmuştur. I. Petro ülkesine geri döndükten sonra ıslahat çalışmalarına devam etmiş savunma, üretim ve finans gibi alanlarda kullanılmak üzere çok sayıda teknik araç ve donanım ile bu araçları kullanmayı öğretebilecek ve mesleki okullarda görev alacak yabancı uzmanları da Rusya'ya davet etmiştir (Şahin, 2014, s. 173). Özellikle I. Petro döneminde "sıcak denizlere inme" düşüncesi bir devlet politikası hâline getirilmiş ve ondan sonra gelen çarlar da aynı politikaya süreklilik kazandırmıştır (Turan, 2018, s. 272).

Rusya açısından "sıcak denizlere inme" düşüncesinin önündeki en büyük engel Osmanlı Devleti egemenliği altındaki Kırım olarak görülmüştür. Gerek Çin'den gelen büyük Asya ticaret yolunun batıdaki son noktalarından biri olması, gerekse Doğu Avrupa'yı Ön Asya ve Akdeniz dünyasına bağlayan tabii bir iskele hizmeti görmesi nedeniyle Kırım, Rusya için büyük önemi arz etmekteydi. Dolayısıyla Rusya, Kırım'ı Osmanlı egemenliğinden koparmak için birçok defa teşebbüslerde bulunulmuştur. Ancak Rusya II. Katerina tahta geçinceye kadar bu teşebbüslerinde başarısız olmuştur. II. Katerina'nın döneminde Rusya, Avrupa siyasetine hâkim, Fransızca ve Almanca bilen diplomaside tecrübeli kadrolara sahiptir (Turan, 2018, s. 274). II. Katerina, kocası Rus Çarı III. Petro'yu bazı Rus devlet adamlarının da yardımıyla, bir komplo sonucu tahttan indirerek 1762 yılında Rus tahtına çıkmış ve III. Petro'nun aksine iç ve dış siyasette bir takım değişiklikler

yapmıştır. Büyük maliyetlere rağmen Batı teknolojik gelişmelerini, moda ve sanattaki gelişmeleri takip ederek Rusya'nın hızla modernleşmesini sağlamıştır. Toprak sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için köylülerin vergi yükümlülüklerinin artırılması ise hükûmete karşı hoşnutsuzluğun artmasına ve aristokratlara karşı ayaklanmalara neden olmuştur (Bosin, 2009, s. 2775). Rusya büyük bir imparatorluk olmak üzere yol kat ederken, II. Katerina da kendine iki büyük hedef belirlemiştir: Orta Avrupa'ya yerleşmek için Lehistan'ı Rusya'ya bağlamak, Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek, Akdeniz'e yani sıcak denize çıkmak. Öyle ki II. Katerina tahta çıktıktan sonra bir taraftan Osmanlı Devleti ile ilişkilerini devam ettirmek için Prens Dolgaruki'yi büyükelçi olarak İstanbul'a gönderirken, diğer taraftan Gürcüleri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmaya çalışmıştır (Kuzucu, 2010, s. 109-110). II. Katerina'nın dış siyasette izlediği bu aktif politika Osmanlı toprak bütünlüğünü tehlikeye soktuğundan iki devleti tekrar karşı karşıya getirmiştir.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile imzaladığı barış antlaşmasına aykırı olarak sınır boyunda yeni birtakım kaleler inşa etmesi ve Lehistan meselesi Osmanlı-Rus savaşının iki ana nedeni olmuştur. Rusya Karadeniz'e çıkmak için kendisine Azak Kalesi'ni hedef seçmiş, ardından Lehistan topraklarını işgal ederek Osmanlı'ya saldırıyı planlamıştır (Tansel, 1950, s. 484). 1763 senesine gelindiğinde Lehistan Kralı III. August ölmüş ve Lehistan'da taht kavgaları baş göstermişti. II. Katerina bu durumu fırsat bilerek kendine sadık olan Stanislav Ponyatovski'yi Lehistan tahtına kral tayin etmiştir. Osmanlı Devleti yıllardan beri buradan gelebilecek tehlikelere karşı kayıtsız kalmamıştı. Ancak yeni gelişmeler karşısında sadrazamın Lehistan'daki gelişmeleri yakın bir tehlike görmemesi, Osmanlı'nın Lehistan politikasını pasifize etmiştir. Osmanlı Devleti Lehistan meselesine ilgisini yine de devam ettirmiş, diğer devletlerin konuyla ilgili görüşlerine başvururken, Rusya'yı da yumuşak bir dille protesto etmiştir. İstanbul'da bu siyasi faaliyetler sürerken Rusya da Lehistan'daki kuvvetlerini artırmıştır (Tansel, 1950, s. 489-491). Lehistan'daki gelişmeler üzerine Kırım Hanı Rusya ile savaş hazırlıklarına başlamışsa da Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, mühimmat ve erzak meselesinin uzun süredir ihmal edilmiş olmasından dolayı Rusya'ya karşı başarılı bir sonuç alınmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle savaş fikrine karşı çıkmıştır. Onun yerine padişahın tarafsız kalmasını, Lehistan'da bir kral seçimiyle ilgili konulara karışmamasını ve Tatarların savaş hazırlıklarından kaçınmasının uygun olacağını önermiştir (Bezikoğlu, 2001, s. 25). 1768 yılına gelindiğinde tehlikenin giderek büyümesi üzerine gerilen Osmanlı-Rus ilişkileri, Rusya'ya karşı ayaklanan bir grup Lehlinin kaçarak Osmanlı topraklarına sığınması nedeniyle savaşa dönüşecektir. Rusların kaçan Lehlileri takip ederek Osmanlı topraklarına girmesi, Osmanlı toprakları olan Balta ve Kraşkova'yı yok etmesi ve sivil Müslümanların öldürülmesi savaş sebebi sayılmıştır. Nihayetinde Fransa'nın kışkırtması, mansıb ve paye peşindeki bazı tecrübesiz kişilerin padişahı teşvik etmeleri üzerine Osmanlı Devleti, 8 Ekim 1768'de Rusya'ya savaş ilan etmiştir (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 9; Bezikoğlu, 2001, s. 37, 45). Bu arada savaş ilânını uygun görmeyen Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa azledilerek yerine Mahir Hamza Paşa getirilmiştir. Ancak Sadrazam Mahir Hamza Paşa'nın öngörüsüzlüğü, III. Mustafa'nın başlattığı reform girişimlerinin sonunu getirmiştir¹. Kırım meselesindeki

¹ Ahmed Resmi Efendi, *Hülasatü'l İtibar* adlı eserinde tecrübesiz kişilerin, seferi seyre gitmek gibi zannedenlerin, karşılarında güçlü bir düşman olmadığı gibi zorluk da olmadığını düşünenlerin, sefere üç ayda gidilip üç ayda döneceğini zannedenlerin, makam ve mevki peşinde koşanların padişahı savaşa teşvik ettiğinden bahseder. O sırada sadrazam olan ve savaşa karşı çıkan Muhsinzade Mehmet Paşa'nın ise babası Abdullah Paşa serasker iken onun yanında bulunduğundan Rusların asker kullanmada tedbir ve tedariklerine vakıf olduğu için bu hareketi uygun görmediğini, bu nedenle görevinden alındığını belirtir. Muhsinzade'nin azliyle yerine Hamza Paşa gibi rabitasız birinin göreve getirilmesi, ardından Emin Paşa gibi yeni yetme ve hastalıklı birinin serdar olmasının kötü alametlerin göstergesi olduğunu ekler. bk. Giridi Ahmed Resmi Efendi (H.1286). *Hülasatü'l-İtibar*. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmirli Hakkı. 2406: 9.

hassasiyet nedeniyle Lehistan'ın yardım talebi kabul edilerek Çariçe II. Katerina'ya Lehistan'dan çekilmesi için ultiimatı verilmiştir. Bunun reddedilmesi üzerine Osmanlı Devleti donanımsız ve hazırlıksız bir şekilde Rusya'ya savaş ilân etmiştir (Turan, 2018, s. 275). Savaşın ilânı halk ve askerler arasında memnuniyetle karşılanmış, askerler tüfek, kılıç ve hançer gibi savaş aletleri satın alarak savaşa hazırlanırken, bir kısım saldırgan ayak takımı da alınan "mutlu" haberin sarhoşluğuyla karışıklık çıkarmışlardır (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 10; Vigin, 2018, s. 10)².

Rusya I.Petro döneminden beri orduda yapılan icraatlar ile oldukça güçlenmişti. Fakat Osmanlı ordusu donanımsız olduğu kadar yönetici kadro da bu konuda yeterli değildi. Katerina'nın ordusunda ise Potemkin, Suvorov ve Rumyantsev gibi yetenekli komutanlar mevcuttu ve bunların kazandığı başarılar sayesinde Rusya Balkanların güneyinde kara Yunanistan'ı ve Mora'ya kadar yayılış göstermiştir. Mora'da Rus ajanları ve kuvvetleri tarafından desteklenen ayaklanma, Osmanlı'nın seferberlik sorunlarını daha da ağırlaştırmıştır (Aksan, 2017, s. 162-163; Turan, 2018, s. 276). Bu sırada Rusya Modon'u kuşatmış, ancak hava şartları nedeniyle planları iptal olunca Osmanlı Devleti Mora ayaklanmasını rahatlıkla bastırmıştır. Ancak Çeşme'deki Osmanlı donanmasının İngiltere'nin de desteğiyle Ruslar tarafından yok edilmesi üzerine Rusya, Akdeniz'de Suriye ve Mısır'a doğru rahatça harekete geçmiştir. Hatta Mısır'da Ali Bey liderliğindeki Memluk ayaklanmasına destek vermiştir. Bundan sonraki süreçte Kefe, Kerç ve Yenikale gibi önemli yerlerin Rusya'nın eline geçmesiyle Kırım'ın ilhakı için gerekli askerî koşullar sağlanmıştır (Kurat, 1970, s. 24-26; Turan, 2018, s. 276).

1771 yılı sonlarında her iki devletin de molaya ihtiyaç duyması barış görüşmelerinin başlamasına neden olmuştur. Sultan III. Mustafa bu doğrultuda savaşa başından beri karşı olan Muhsinzade Mehmet Paşa'yı Sadarete getirmiş, Yedikule'de hapsedilmiş olan Rus Elçisi Obreskov'u da serbest bırakmıştır³. 1772 Mayıs ayında başlayan görüşmeler neticesinde dört aylık bir mütareke imzalanmıştır. Bu mütarekenin ardından Prusya ve Avusturya elçilerinin arabulucu olarak katıldığı barış görüşmeleri başlamış ancak kabul edilemez Rus teklifleri nedeniyle netice alınamamıştır. Bunun üzerine Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa, işin önemine ve duruma vakıf olan Vasıf Efendi'yi mütarekeyi uzatmak üzere General Rumanyetsev'in yanına göndermiştir. Vasıf Efendi mütarekeyi kırk gün kadar uzatmayı başarmıştır (Sağlam, 2014, s. LIX). Diğer taraftan II. Katerina da Osmanlı-Kırım bağlantısını koparmak için Kırım Hanı, mirzalar ve Tatarlarla bir ittifak anlaşması yapmaya çalışmıştır. Ancak antlaşmayı Kırım Hanı'nın tasdik etmesine karşın, Tatarlar sonucunun kötü olacağını düşündükleri için onaylamamışlardır. Hatta Kırım halkı ve mirzaları Rusya'dan yüz çevirerek Osmanlı'dan yardım istemiş, Osmanlı da Devlet Giray ve Canikli Ali Paşa'yı göndermiştir (Köse, 2006, s. 70; Aksan, 2017, s. 165-166) Nihayet 1772 yılının Kasım ayında barış görüşmeleri başlamışsa da Şubat 1773'te Kırım'ın bağımsızlığı, Azak ve Yenikale kalelerinin Ruslar tarafından işgaline devam edilmesi, Rus gemilerinin Karadeniz ve İstanbul Boğazı'ndan serbestçe geçmeleri tekliflerinin Osmanlılar tarafından reddedilmesi üzerine 1773 Mart'ında savaş yeniden başlamıştır. Rusya anlaşma koşullarını kabul ettirmek üzere ölümcül bir darbe vurmaya hazırlanmış, bu amaçla askerlerini Tuna'nın güneyine göndermiştir. Tam da bu sırada Katerina'nın

² 100.000 askerin seferber edilmesi ile İstanbul'dan çıkıldığı gün bazı cahiller, Yahudi ve Hıristiyanların sancağa bakması caiz değil diyerek bu kişilere saldırmışlardır (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 10).

³ Osmanlı Devleti'nde ülkede bulunan elçiler, temsil ettikleri devletle bir savaş hâli baş gösterdiğinde genellikle Yedikule'ye hapsedilir ve elçilik süresince tahsis edilen günlük tayinatları devam ettirilir, hatta arttırılırdı. Rus Elçisi Obreskov da aynı şekilde Yedikule'ye hapsedilmişti. Osmanlı kaynaklarına göre elçilerin hapsedilmeleri, aslında onların daha kötü herhangi olumsuz bir olay yaşamaları amacını da taşımaktaydı. Ayrıca elçilerin bu şekilde gözaltında tutulmasında Osmanlı tarafını haklı kılan bir diğer gerekçe de, ilgili devletler nezdinde Osmanlı elçisi bulunmasa bile orada bulunabilecek Osmanlı tüccarlarının salimen dönüşlerinin temin edilebilmesiydi. Ayrıntılı bilgi için bk. Can, 2019.

hükümlerinden dolayı tehdit oluşturacak bir iç isyan patlak vermiştir. 1773-1775 yılları arasında Rusya'yı kasıp kavuran Pugaçev İsyanı nedeniyle Rusya güneydeki askerlerini çekme zorunluluğu hissetmiştir. Dolayısıyla bir an önce Osmanlı Devleti'ni barışa mecbur etmesi gerekmiştir. Ancak Osmanlı Devleti sulh yapma fikrinden vazgeçmişti. Nitekim uzayan ateşkes görüşmeleri sırasında özellikle Tuna'daki Osmanlı askerî birlikleri toparlanmaya başlamıştır (Aksan, 2017, s. 166-168). 1774 Ocak ayında Padişah III. Mustafa vefat etmiş yerine kardeşi I. Abdülhamit geçmiştir. Hem taziye hem de I. Abdülhamit'in tahta geçmesi münasebetiyle Osmanlı karargâhına gönderilen Rus Mareşali Rummyantsev'in barış teklifini içeren bir mektubu sadrazama göndermiştir. Rusların bu dönemde sulha yanaşmalarının en önemli sebebi mali durumlarının kötüye gitmesi, salgın hastalıklardan çok sayıda insan ölmesi, Pugaçev isyanının büyük tehdit hâline gelmesi ve Avusturya ve Prusya'nın menfaatleri gereği Rusları barış için sıkıştırmalarıdır. Ancak Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa Rusların bu tekliflerine İstanbul'dan gelen olumsuz görüş nedeniyle cevap vermemiştir (Köse, 2006, s. 101). Çünkü Osmanlı Devleti'nin pes etmeye niyeti yoktu ve savaşın devam etmesi gerektiğine inanmaktaydı (Verdansky, 2015, s. 212). Maalesef 1774 baharında savaşın seyri daha da kötüleşmiş, Ruslar Rusçuk, Silistre ve Hacıoğlupazarcığı'na hücum ederek, Kozluca'da Osmanlı kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ruslar, Şumnu'da bulunan Osmanlı karargâhına saldırmak üzere harekete geçmiş ve başarılı bir kuşatma yapmışlardır. Mareşal Rummyantsev, Kozluca bozgunundan hemen sonra sadrazama bir mektup daha göndererek Kırım hakkında şeriata aykırı taleplerde bulunulmayacağı, işgal edilen yerlerin iadesine karşılık Kılburun, Özü, Kerç ve Yenikale'nin terkinin öngörüldüğü bir barış teklifinde bulunmuştur. Ancak barış şartlarını içeren mektup, son bozgununda tercümanların dahi kaçmış olmalarından ötürü birkaç gün tercüme edilmeden kalmıştır. Diğer taraftan mektubun içeriğinin her zamanki gibi saçma sapan olacağı düşünüldüğünden önemsenmeyerek bir kenara atılmıştır. Şumnu'daki ordugâh her taraftan kuşatıldığında gönderilen mektup hatırlanmış ve Mareşalin ordugâhta bulunan adamı vasıtasıyla tercüme edilerek yapılan teklif öğrenilmiştir. O sırada ağır hasta olan sadrazamın altı aylık mütareke ricasını içeren cevabı hemen yola çıkarılmış ancak önceki şartlar artık değişmiştir (Beydilli, 2002, s. 524-525). Bu nedenle 1772 yılı barış görüşmelerindeki Rus şartlarının temel oluşturduğu maddeler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kabul edilmiştir. Antlaşmaya göre yaklaşık üç yüz yıldır Osmanlı egemenliğindeki Kırım, Osmanlı'dan ayrılarak "bağımsız" olmuştur.

Emilian Pugaçev İsyanı

Don Kazağı olan Pugaçev XVIII. yüzyılın ortalarında Zimoveyskaya'nın bir köyünde doğmuştur. 17 yaşında iken orduya katılmış, 1760'larda Prusya ve Osmanlılara karşı yapılan savaşlara katılmıştır. 1770 yılında Bender'deki bir Kazak alayında hizmet etmiş olan Pugaçev, orduda iken alt rütbeden subaylığa yükseltilmiştir. Okuma yazma bilmeyen Pugaçev, 1771'de ciddi bir hastalık nedeniyle istifa talebinde bulunmuş, ancak talebi reddedildiği için ordudan kaçmış ve bir müddet Don-Volga-Yayık Nehri boylarında gezmiştir (Puşkin, 1949, s. 31; Ovçinnikov, 1973, s. 6; Bosin, 2009, s. 2775; Aksan, 2017, s. 232). Bütün hayatı yoksulluk içinde geçen Pugaçev, gençlik yıllarından beri askerlik hizmetinin gediklişi olmuş, serflerin ve kaçakların üzerine gönderilmiş, cepheden cepheye türlü zahmetler içinde sürüklenmiştir. Özellikle de Prusya Seferi, eski inananların temizlenmesi ve Türklerle yapılan savaşlar Pugaçev üzerinde büyük etkiler yapmıştır. Artık itaatkâr bir asker olmak yerine özgürlüğüne kavuşma yolları aramaya başlamış, iyi bir yaşam sürmek için Polonya, Kuban, Terek veya Türkiye'ye kaçmanın yollarını aramıştır (Gessinoviç, 1969, s. 21-26). Bu dönemde iç politikada Katerina kilise ve soylulara dayanarak bunların imtiyazlarını genişletmiş fakat Rus köylüsünün içinde bulunduğu durumdan kurtarılması adına bir şey yapılmamış, üstüne çıkarılan kanunlarla asiller karşısındaki durumları daha da kötü hâle gelmiştir (Beydilli, 2008, s. 256). Hükümet

köylülerin bu durumuna çözüm bulmak yerine onların isyanlarını ve göçlerini önlemek üzere bir takım baskı yollarına başvurmuştur. 1765'te çıkarılan bir kanunla aristokratlara, kendilerine karşı çıkan köylüyü sürgüne gönderme hakkı tanınmış, 1767'de ise köylülerin toprak sahiplerine itaat etmesi gerektiği vurgulanarak toprak sahipleri hakkında şikâyetle bulunmaları yasaklanmıştır (Acar, 2020, s. 202). 1725 ile 1767 arasında vergi yükü ve askerî harcamalar %50 artmış (Berelowitch, 2005, s. 38), 1769'da hükûmet bölgeden yeni bir askerî birlik oluşturmak istemiştir. Don Kazağı erkeklerinin gönülsüzlüğüne rağmen ertesi yıl askere alınmaları huzursuzluğu daha da artırmıştır. Huzursuzlukların artmasında Çarlık Rusya'sının koloni politikasının, yerli halklar arasındaki sosyal farklılıkları göz önünde bulundurması da önemli bir etkidir. Örneğin Başkurlarda feodal piramidin tepesinde yer alan Tarhanlar hükûmet tarafından korunurken, kendileri de hükûmetin koloni politikasına hizmet etmekteydiler. Tarhanlar kademesi altında yer alan Baturlar da oldukça varlıklı bir sınıf olup Tarhanlarla beraber varlıksız Başkurları, Başkurdistan'a sığınan Tatar ve Çuvaşları sömürmekteydiler. Ancak Tatarlar arasında zengin mülk sahipleri hükûmet tarafından himaye edilmekteydiler. Benzer durum Kırgızlar için de geçerli olmuş, Kırgız Bay'ları aşağı tabakadan olan halkları kendi hâkimiyeti altında tuttukları için bunlar arasında da bir eşitlik mümkün olmamıştır (Gessinoviç, 1969, s. 112-113). Diğer taraftan XVIII. yüzyıl başlarında Çin sınırından gelerek çarın himayesine giren Kalmuklar, Rusya'nın güney sınırını korumaktaydılar. Ancak hükûmet merkezinden oldukça uzakta yaşayan bu göçebelere karşı Rus komiserlerinin gittikçe artan zulmü ve şikâyetlerin merkeze ulaşmaması da sorun hâline gelmiştir. Neticede Kalmuklar Çin'le anlaşarak gizlice Rusya'yı terk etmek istemişlerdir. Ancak bunu öğrenen Rus hükûmeti durumu engellemeye çalışınca geride kalanlar hizmet etmekten vazgeçmişlerdir. Zaten bunlara arasında da hükûmet tarafından imtiyaz verilen hâkim bir sınıf mevcuttu (Puşkin, 1949, s. 8-12; Gessinoviç, 1969, s. 113)⁴. Bu şartlar altında köylülerin ve Rus olmayan unsurların durumlarının kötüleşmesi, üstüne 1771 yılında baş gösteren salgın hastalıklar ve buna karşı devletin aldığı tedbirler hükûmete karşı tepkileri daha da artırmıştır (Kurat, 2010, s. 283).

1772'de Yayık kasabasına gelen Pugaçev, Yayık Kazaklarının durumlarına ve şikâyetlerine tanık olmuştur. Aslen Don Kazaklarından olan Emilian Pugaçev, Kazakları Kuban'ın ötesindeki özgür topraklara kaçmaya ikna etmeye çalışmış ancak kısa bir süre sonra tutuklanarak 1773'te Kazan'a götürülmüştür. Burada sürgüne mahkûm edilmiş ancak Mayıs 1773'te Kazan Hapishanesi'nden kaçmayı başarmıştır. Aynı yılın Ağustos ayında Yayık boylarında yeniden ortaya çıkmış, kendisini Çar III. Petro gibi tanıtmış, meşru bir hükümdarken tahttan indirildiğini ve zalim hükûmete karşı harekete geçtiğini ilan ederek 1773 yılında ayaklanmıştır (Kurat, 2010, s. 283; Serdar, 2015, s. 31; Acar, 2020, s. 202). II. Katerina zamanının en mühim iç olaylarından biri olan bu ayaklanmaya Rus hükûmetinin modernleşme ve merkezîyetçilik politikasından en çok rahatsız olanlar destek vermiştir. Başkurlar, Kalmuklar, Kazaklar, Tatarlar, Kazan Türkleri, Kırgızlar, Rus köylüler, Ural bölgesinde yaşayan fabrika işçileri, Petro'nun batılı reformlarına tepki gösteren "Eski İnananlar" ve kaçak serfler katılmış, sonuçta ayaklanma toprak sahiplerine ve devlet rejimine karşı düzenlenen bir isyan hâline gelmiştir (Berelowitch 2005, s. 42; Bosin, 2009, s. 2775; Kurat, 2010, s. 283; Verdansky, 2015, s. 215; Serdar, 2017, s. 28; Acar, 2020, s. 203). Kazakların bu isyana katılmasının en önemli sebebi Kazak Hanlığı'nın çöküşü, Çar rejiminin kolonileştirme politikası karşısında Pugaçev'in Rus Hükûmeti'nin koyduğu yasakları kaldıracağını söyleyerek onları ikna etmiş olmasıdır. Dolayısıyla sıradan bir Don Kazağı olan Pugaçev'in başlattığı isyan Kazaklar, Başkurlar ve Kazan Türkleri için âdeta bir ulusal mücadeleye evrilmiştir (Kurat, 1965, s. 112; Yorulmaz, 2013,

⁴ Anna İoanovna'nın Çariçeliği zamanında bir kısım Kazaklar dillerini ve dinlerini serbestçe yaşayabilmek için Türk topraklarına kaçmışlardı. Ancak bunların bir kısmı sonradan tekrar Çarın hizmetine girmişlerdir.

s. 217). Başkurtların başındaki Salavat Yulaev'in, Pugaçev tarafına geçmesi isyanın daha da genişlemesine neden olmuştur (Korkmaz, 2018, s. 101).

Pugaçev 1773'te ilk manifestosunu yayınlayarak III. Petro olduğunu halk önünde ilan ederek isyanı fiilen başlatmıştır. Orenburg'u kuşatma altına almasıyla isyan haberleri Saint Petersburg'a ulaşmıştır. Ancak Çariçe Katerina ve hükûmet III. Petro adıyla yeni bir kişinin ortaya çıktığını öğrendiğinde buna önem vermemiştir (Kurat, 2010, s. 283; Serdar 2015, s. 32) İsyanın başlarında, isyanın bastırılmasında izlenecek yolu belirleyerek gerekli taktik ve planı uygulayacak bir komutanın olmaması üzerine isyan kısa sürede büyümüş ve Pugaçev kısa sürede hem muharip güç hem de mühimmat yönünden güçlenmiştir. Bu sırada bir taraftan Lehistan'daki ayaklanmayı bastırmaya çalışan Rusya'nın diğer taraftan da Osmanlılarla savaş hâlinde olması, isyancıların üzerine kâfi miktarda askerî destek göndermesini zora sokmuştur. İsyancıların gittikçe güç kazanması Çariçe II. Katerina'yı endişelendirmiş ve başta önemsemediği ayaklanmanın ciddi boyutlara ulaşmasından dolayı bölgedeki birliklerin başına General Aleksandr Bibikov'u (1729-1774) atamıştır. General Bibikov'un görevlendirilmesinden sonra isyanlar bir müddet yatışır gibi olmuşsa da generalin ölümüyle yeniden alevlenmiştir (Bosin, 2009, s. 2775; Kurat, 2010, s. 284). 1774'te Kazan'a kadar ulaşan isyancılar, şiddetli bir çarpışmadan sonra burayı ele geçirmiş ancak Temmuz ayında Yarbay İvan Mihelson'un Pugaçev'i takip etmesiyle isyancılar mağlup olmuş ve Kazan kurtarılmıştır.

İsyanın sürdüğü on iki ay boyunca ve Pugaçev'in çabalarına rağmen, Başkurtlar zaman zaman Kırgızlara, Kazaklara ve diğer gruplara saldırmıştır (Berelowitch, 2005, s. 42). Böyle bir durumda kimlerin hangi tarafta olduğu dahi belli olmamıştır. Örneğin Kırgız Hanı Nur Ali Han isyan sırasında kendi çıkarlarını ön planda tutmuş, bir taraftan Çariçeye bağlılığını bildirirken diğer taraftan isyancılarla dostluk kurmaktan geri durmamıştır. Hatta Pugaçev'in düzme çar olarak ortaya çıktığı söylentisinin yayılması üzerine bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Nur Ali Han, hükûmete yardım etmek bahanesiyle Orenburg Valisi'ne bir mektup göndermiştir. Mektubunda hükûmetten eski emanetlerini, zapt edilmiş hayvanlarını ve ordusundan kaçan kölelerini geri göndermelerini istemiş ve talepleri yerine getirilmiştir (Puşkin, 1949, s. 20). Rusya Tatarları arasında da bir birlik yoktu. Bir kısım Tatarlar isyancıları desteklerken diğer bir kısım da hükûmetten yana tavır takınmışlardır (Gessinoviç, 1969, s. 180). Ayaklanmanın disiplinsiz ve plansız olması geniş kitlelerin uyumlu bir hâlde hareket edememesine, isyancıların tecrübesiz, askerlik bilgisinden uzak olmaları ve düzensiz savaşmaları, silahların oldukça basit olması da isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Her ne kadar isyanın lideri Pugaçev gibi görünse de kendisi hareketlerinde serbest bırakılmamış, özellikle isyanın asıl elebaşları olan Yayık Kazaklarının elinde bir kukla hâline gelmiş, onların haberi olmadan hareket etmesi mümkün olmamıştır. Zaten çok sürmeden aralarında ayrılık işaretleri baş göstermişti. Pugaçev Rus askerlerle yapılan çatışmalarda Rus komutanlarının yeteneksizliğine güvenip tedbirsiz davranırken, eğer ki yenilirse etrafındaki serserileri bırakıp kaçmak için koşullarda seçtiği otuz atı ayrı ayrı yerlerde beslemekteydi (Puşkin, 1949, s. 37-38, 67-68). Neticede Osmanlıyla yapılan savaşın sona ermesi ile askerî birliklerin isyan bölgesine gönderilmesi karşısında bu şekilde yönetilen bir isyanın, düzenli askerî birlikler karşısında başarıya ulaşması mümkün olmamıştır. 1774'te Osmanlı-Rus Savaşının sona ermesiyle hükûmet savaştan dönen orduyu isyanın yaşandığı bölgeye sevk ederek isyanı bastırmıştır. İsyanın başarısız olmasıyla isyancı elebaşları kendilerini kurtarmak için Pugaçev'i hükûmete teslim etmişler ve Pugaçev 10 Ocak 1775'te Moskova'da idam edilmiştir.

Osmanlı Devleti Fırsatı Niçin Kaçırıldı?

Rusya'da meydana gelen bu büyük ayaklanma Çariçe II. Katerina'yı tahtından edebilecek kadar tehlikeli boyutlara ulaştığı sırada Osmanlı Devleti Rusya ile 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamıştır. Ancak tam da isyancıların büyük başarı elde ettiği, genel güvensizliğin, darbe olasılığının olduğu bir dönemde bu antlaşmanın imzalanması Fransa'yı dahi şaşkınlığa düşürmüştür. Çariçe II. Katerina'nın dahi savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın, Rusya'nın içinde bulunduğu fevkalade duruma rağmen beklenenden daha tatminkâr olduğunu belirtmesi (Beydilli, 2002, s. 526) Osmanlı Devleti çok önemli bir fırsatı kaçırdı mı sorusunu akıllara getirmektedir. Bu sorulara yanıt verebilmek için Osmanlı'nın isyana yaklaşımına, devlet adamlarının tutumuna, savaş sırasında Osmanlı ordusunun durumuna ve Osmanlı'nın kendi iç gelişmelerine bakmak gerekmektedir. Diğer taraftan çariçe Katerina'nın almış olduğu bazı tedbirler ile Pugaçev'in isyanı yönetme becerisi de Osmanlı Devleti'nin bu fırsatı değerlendirebilme konusundaki başarısına/başarısızlığına ışık tutacaktır.

Osmanlı Devleti'nin İsyanı Yaklaşımı

Osmanlı Devleti Rusya'daki isyanın haberini düşmandan bilgi almakla görevlendirdiği Eflak Voyvodası Manolaki ile Fransa'nın İstanbul elçisinden öğrenmiştir. Hatta Fransa Elçisi Rusya'da büyük bir isyan ve iç karışıklık çıktığından bahsederek Osmanlı Devleti'ni böyle bir durumda savaşta daha başarılı olabileceği konusunda tahrik etmiştir (Çiçek, 2018, s. 166-167; Korkmaz, 2018, s. 104). Fransa, Rusya'nın bu durumundan da faydalanmaya çalışmıştır. İsyân daha başlamadan önce Rusya'ya karşı çok belirsiz bir siyasi tavır takınan Fransa, isyan başladıktan sonra Pugaçev'le temas kurduğu gibi birkaç Fransız subayını isyancıların tarafına katılmıştır (Çerkasov, 1999). Yine kaynakların belirttiğine göre Pugaçev, yardım istemek üzere Osmanlı padişahına müracaat etmiş ve Osmanlı sarayından Pugaçev'e önemli miktarda para verilmiştir (Korkmaz, 2018, s. 104). Pugaçev'in kendisi de bu konuda rivayetlerde bulunmuş, 1772'de bölgedeki Kazaklara Türk topraklarına geçtikleri takdirde bir paşa tarafından beş milyona yakın para verileceğini belirtmiştir (Puşkin, 1949, s. 13; Gessinoviç, 1969, s. 58). Ancak Pugaçev'in hikâyeci kişiliği göz önüne alındığında bu bilgiye şüpheyle yaklaşmak gerektiği anlaşılmaktadır. Belki de Pugaçev'in bu usta hikâyeciliği neticesinde yayılan söylentiler, Rusya'da Pugaçev'e Türk siyasetinin bir aleti olarak bakılmasına neden olmuştur (Puşkin, 1949, s. 59)⁵.

Pugaçev'in Osmanlı Devleti'nden destek gördüğü bilgisine özellikle Rus kaynaklarında yer verilirken, dönemin vakanüvis tarihleri dâhil olmak üzere Osmanlı Tarihi kaynaklarında bu tarz bilgiye rastlanılmaması dikkat çekicidir. Bu açıdan dönemin

⁵ Pugaçev, Rus ordusunda görev yaparken arkadaşı kendisine pek alımlı olan kılıcını nerden aldığını sormuş, Pugaçev sarhoşluğun da etkisiyle kılıcı kendisine vaftiz babası olan III. Petro'nun verdiğini söylemiştir. Pugaçev'in bu kişiliği kendisini tanıyanlar tarafından da bilinmekteydi. Nitekim hasta olduktan sonra tedavi görmüş, sonra da bir müddet memleketine gitmiştir. Kendisini tanıyan Kazaklar binerek geldiği doru atı nereden aldığını sorunca Pugaçev atı satın aldığını söylemiştir. Ancak onun serseri hayatını bilen Kazaklar Pugaçev'e inanmamışlar ve atı satın aldığına dair yazılı bir belge getirmesini istemişlerdir (Puşkin, 1949, s. 62). Kaçak olduğu yıllarda ise uğradığı her yerde dış ülkelerde malları bulunduğunu, ticaret yapmak üzere İrghiz'e yerleşebileceğini, tam on iki sene İstanbul'da yaşadığını hatta orda bir Ortodoks manastırı açtığını, birçok Rus esiri fidye ödeyerek kurtardığını ifade etmiştir. Yayık Kazaklarını Kuban'a götürmeye karar verdiği sırada ise beraberindeki arkadaşına, dış ülkelerde iki yüz bin rublelik malı olduğunu, bu parayı tamamen Kazakların bakımına harcayacağını, onları Türkiye'ye götüreceğini, Türkiye'de bir paşanın kendisine beş milyon ruble vereceğini, o zaman da kendisinin Kazakların Ataman'ı olacağını, arkadaşını da kendine yardımcı yapacağını söylemiştir. Kazakların yavaş yavaş ayaklanarak etrafına toplandığı sırada yine yanındaki arkadaşına, onları Türkiye'ye yerleştirmek için bir paşanın kendisine yardım vaat ettiğini anlatınca arkadaşı durumdan şüphelenmiş ve ona kim olduğunu sormuş, o da kendisinin öldürülen Çar Petro olduğunu söylemiştir (Gessinoviç, 1969, s. 23, 48-49, 58).

kaynaklarına göz atmakta fayda vardır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili yazılan önemli kaynaklardan biri olan Ahmed Resmî Efendi'nin *Hülasatü'l-İtibar* adlı eserinde, Pugaçev isyanı ile ilgili olarak Rusya'daki karışıklıktan düşmanın zayıf hâlinin anlaşıldığı, hatta Rusya yıkılıp gitmeye bahane arıyor diye söylentiler yayıldığı belirtilmiştir (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 71).

Ahmed Vasif Efendi'nin *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr* adlı eserinde ise Rusya'da Pugaçev adlı Kazak taifesinden birinin etrafına topladığı reaya ile isyana kalkıştığından, Orenburg'u zapt ettiklerinden ve isyanının Çariçe tarafından bastırıldığından kısaca bahsedilmiştir (Sağlam, 2014, s. 555-556)⁶.

Enverî Tarihi'nde ise Pugaçev (Suganşef) adlı Kazak hatmanlarından birinin etrafına topladığı isyancılarla Rusya'da karışıklık çıkardığı, çariçenin imparatoriçeliği gasben aldığını ve bu nedenle imparatoriçeliğinin geçersiz olduğunu ilân ettiği ifade edilmiştir (Çiçek, 2018, s. 165-167).

Pugaçev isyanıyla ilgili en geniş tafsilat Necati Efendi'nin *Tarih-i Kırım* adlı eserinde mevcuttur. *Tarih-i Kırım*'da Pugaçev isyanından şu şekilde bahsedilmektedir: Pugaçev, Kazak taifesinden biri olup Sibiryâ'da tutuklu iken kaçmış ve etrafına topladıklarıyla isyan çıkarmıştır. Pugaçev, Kazan'dan sonra Sudurmu kalesini almış, buradaki esirlerden meal bilir beş altı kişiyi seçerek ellerine verdiği kâğıdı, Çerkez ve Abaza topraklarından geçerek Devlet-i Aliye'ye götürmelerini istemiştir. Hatta Kazak Tatarlarının rivayet ettiğine göre Pugaçev'in amacı Osmanlı'ya hizmet etmektir. Daha sonra Pugaçev, III. Petro kimliğiyle II. Katerina'ya hitaben Petersburg saray kapısına bir yazı bırakmış, bunun Kırım Seraskeri İbrahim Paşa'nın tahrirâtı olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan Rusya için bu isyanın büyük bir karışıklık olduğunu, eğer üç beş ay kadar Rusya ile aslanlar gibi mücadele edilirse Rusya'ya karşı zafer kazanılabileceğini belirtmiştir (Afyoncu, 1990, s. 39-41).

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında bir değerlendirme yapıldığında Osmanlı Devleti'nin Pugaçev'e maddi bir destekte bulunduğu bahsetmenin mümkün olmadığı, aksine Pugaçev'in Osmanlı Devleti'nden yardım beklentisi içerisinde olduğu fikri hâsıl olmaktadır. Diğer taraftan adı geçen kaynaklarda konunun üzerinde daha fazla durulmamış olması, Osmanlı ricali nezdinde bu isyanın başarılı olamayacağına dair bir intiba oluşturduğu söylenebilir. Yine de Osmanlı Devleti'nin isyana karşı kayıtsız kaldığını söylemek yanlış olacaktır. Nitekim Osmanlı, isyan başladıktan sonra Kuban nehrinin öbür yakasında yaşayan kabileleri Rusya'ya karşı kışkırtmıştır (Puşkin, 1949, s. 59). Hatta Devlet Giray ve Canikli Ali Paşa'yı Kırım'a yardım için bölgeye sevk etmiş, bu durum Pugaçev isyanına destek vereceği endişesinden dolayı Rusya'yı rahatsız etmiştir (Köse, 2006, s. 70). Rusya endişelerinde haksız da çıkmamıştır. Osmanlı Özi ve Kuban bölgesine düzenli ordunun yanında muharebe konusunda *tecrübeli müminlerin* de bölgeye gönderilmesine gayret etmiştir (BOA. C.AS. 1154/51306). Hatta Fransız büyükelçisinin Paris'e gönderdiği rapor da Osmanlı'nın isyana müdahale etme olasılığında bahsetmiştir. Buna göre isyancı hareketle Türklerin ve onların müttefik tebaası olan Kırım Tatarları arasında yardımlaşma ve birleşme olasılığına işaret edilmiştir. Ancak 1774 baharında Kırım Tatarları Pugaçev'e yardıma gelmişse de Rusya, Kuban bölgesinde isyancılarla Tatarların birleşmesini engellemiştir (Korkmaz, 2018, s. 104). Yine de Osmanlı Rusya'ya

⁶ "...Kazak tâyifesinden Soganief nâm bir şahıs, mesfûrenin zulmünden ve sefer tekarrubu ile kesret-i tekâlîfinden redâyâyı himâyet ve def-i mezâlim ü mazarrat ile vâris-i mülkü makâmına ikâmet etdirme davâsıyla hurûc edüp, Dörinburg nâm mahallî zabt ve kati çok esliha ve âlât-ı harbi istimlâk ve muârizlarını ihlâk edüp, zindanda olan mahbûsları itlâk ve etrâfa neşr-i evrâk ederek, haylî yığınak peydâ eyledi. Maktûl İmperatorun cânibdârları bu keyfiyetden memnûn oldular ise dahi, Orloflar'ın kuvve-i şekîmeleri ilân-ı isyâna mâni olup, Rusya memâlikine azîm ihtilâl ilkâsından sonra, imparatoriçe gümâşteleri yedinde mesfûr Soganşef ve tevâbiinin ekseri maktûl ve mesfûrenin kuvve-i istidrâciyyesiyle, diyâr-ı Rus'da misli nâdir zorbâ dağdağası hayyiz-i zevâle mevşûl olduğu ihbârı, Ordu-yi hümâyûn'da kesb-i iştihâr eyledi" (Sağlam, 2014, s. 555-556).

karşı tedbiri elden bırakmamaya çalışmıştır. Nitekim bir taraftan Kırım'ın önde gelenlerini Rusya'ya karşı uyararak işbirliği konusunda telkinlerini devam ettirmiş (BOA. C. HR. 79/391; BOA. C.HR. 18/852)⁷, diğer taraftan da yüzyılın başlarında Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç eden Ağnad Kazaklarını Rusya karşısında muharip destek olarak görevlendirmiştir (BOA. AE.SMST.III. 256/20488⁸; BOA. C.AS. 742/31158⁹; BOA. C.AS. 1080/47616¹⁰).

Savaş Sırasında Devlet Ricalinin ve Osmanlı Ordusunun Durumu

XVII. yüzyılda Avrupa karşısında eski gücün kaybedilmesi nedeniyle savaşın yerini diplomasi almaya ve devletlerarası ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Kodaman vd. 2010, s. 82). Savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti bu konuya fazlasıyla önem vermiş, mümkün mertebe Avrupa'daki savaşlara karşı ilgisiz durmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde eski diplomasi usullerinin kullanılması ve daimi elçiliklerin olmaması, Babiali'nin dış ilişkilerle ilgili doğru ve güvenilir bilgi almasını engellemiştir (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 23; Bezikoğlu, 2001, s. 27). Nitekim Pugaçev İsyanı boyunca da yanlış bilgilendirmeler devam etmiştir (Bezikoğlu, 2001, s. 88). Her ne kadar Rusya'daki bu karışıklıktan düşmanın zayıf hâli anlaşılmissa da Rusya yıkılıp gitmeye bahane arıyor diye söylentiler yayılmıştır (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 71-73). Öyle ki Boğdan Kapı Kethüdası tarafından Rusya'daki ihtilâlde çarichenin tahttan indirildiği, hatta bu haber üzerine Hotin'e saldıran Rus kuvvetlerinin geri çekildiği bildirilmiştir (BOA. TS.MA.e. 732/29).

Savaş müddetince sadrazamın tam yetkili olmasına rağmen muharebe sahasında ve İstanbul'da olmak üzere iki farklı karar merkezinin olması ve bu ikisi arasındaki anlaşmazlıklar, kafa karışıklığına yol açmış ve karar alma sürecini olumsuz etkilemiştir (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 61; Bezikoğlu, 2001, s. 53)¹¹. İsyanın başından sonuna kadar, emir komuta kademesinde sürekli değişiklik yapılması ve tecrübeli kişilerin süreç içerisinde devre dışı bırakılmış olması (Yavuz, 2012, s. 21, 26) da Rusya'da çıkan bu isyandan faydalanmak için doğru stratejinin belirlenmesini zorlaştırmıştır. Diğer taraftan isyanın en tehlikeli boyuta geldiği zamanlarda Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'nın hastalığının iyice ağırlaşması (Nagata, 2006, s. 49-50) Rusya'daki isyanı, Osmanlı'nın kendi lehine çevirme sürecini olumsuz etkilemiştir. Böyle bir durumda Muhsinzade Mehmet Paşa'nın kendi ordusunu dahi sağlıklı bir şekilde yönlendirmesi mümkün değilken, isyandan yeteri kadar faydalanmak için gereken hedeflerin belirlenmesinin önünde de bir

⁷ Kırım'ın eski ve şimdiki kazaskeri, müftü ve sair ulemâ ve müşir beyler ve tüm üzerâ, rüesâ ve söz sahiplerine hüküm ki, Kırım Hanı cenapları ve Kuban tarafı seraskeri olan biraderi Bahadır Giray Sultanın düşmanı püskürtmek için anlaştıkları gelen mektuplardan anlaşılmiştir. Bu uğurda çekilen çileler karşısında Allahtan büyük sevap nasip olacaktır. Tarafımızdan da her türlü lütuflar olacaktır. Rusya'nın maslahat görüşmelerinde sizi ezmek ve egemenliğine almak istekleri açıkça görülmüştür. Atalarınız gibi dini müdafaa ve lâyıkiyle cihat ediniz ve düşmanın mülayim yüzüne aldanmayın. Sizi Kazan Tatarlarını idarelerine aldıkları gibi köleleştirirler (BOA. C.HR. 79/391).

⁸ Karaharman ve havâilerini muhâfazaya ma-başbuğ yüz nefer Ağnad Kazaklarının beherine ücretleriyle mekûlât behaları iş bu mâh-ı Rebiü'l-Evvel guresinden gayetine dek ita olunmak ricasıyla... (BOA. AE.SMST.III. 256 /20488).

⁹ Serdengeçti ağalarından Pehlivan Mehmed Ağa ve Akkirman sakinlerinden Serdaroğlu Mustafa nâm kimesnelerin verdikleri takrirlerine binaen bir tarafı Babadağı ve bir tarafı Karadeniz'e muttasıl olan Razin gölünü ve iki tarafında olan Nev Venice gölü boğazını ve Kirman(?) karyesi ve Karaharman etrafını çete kayıklarıyla muhafaza eylemesi şartıyla tanzimine emr ve irâde-i aliye buyrulmağla... (BOA. C.AS. 742/31158).

¹⁰ Nehr-i Tuna boğazında sayd-ı mâhi ile melûf ve meskûn Ağnad Kazaklarının sefer-i hümâyûnda yedlerinde mevcut bulunan üç kıta topların hâlâ medine-i Kili nazırı marifetiyle getirülüb yine Kili kal'ası derûnuna vaz' itdirilmesinin bu dâilerine ve nâzir-ı mûmâileyh bendelerine ... (BOA. C.AS. 1080/47616).

¹¹ Ahmed Resmi Efendi'ye savaş esnasında iki farklı karar mekanizmasının savaşın kaybedilmesinde önemli bir etken olduğunun üzerinde durur. O'na göre emir ve vezir görüşünde dürüst ve emrinde bağımsız olmalı, maslahat vakti geldiğinde karışıklığın önüne geçmek kimsenin ağzına bakmamalıdır. Etrafın ağzına bakılırsa görüşleri farklı bir topluluktan fikir birliği beklenemeyeceği gibi fırsat kaçtıktan sonra elde ancak pişmanlık kalır.

engel teşkil etmiş olmalıdır. Her ne kadar Rusya'nın zor durumda olduğu anlaşılmış ve Rus ordusuna üç koldan birden saldırarak son bir darbe indirilmek istenmişse de Muhsinzade Mehmet Paşa'nın hareket etmesi mümkün olmamıştır (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 72-73). Bütün bu gelişmeler neticesinde, Rusya'da Pugaçev İsyanı gibi bir karışıklığa rağmen Osmanlı'nın, Rus orduları karşısında direnebilecek bir orduyu seferber etmesi (Beydilli, 2002, s. 524; Aksan, 2017, s. 158-160)¹² ve bu isyandan gereği gibi faydalanması mümkün olmamıştır.

Diğer Nedenler

Savaş sırasında İstanbul'da veba salgını baş göstermiş olduğundan devlet bir yandan da bu sıkıntıyla meşgul olmak durumunda kalmıştır (Vigasin, 2018, s. 31). Ordunun İstanbul'dan hareket edeceği gün şehirde kıtlık başlamıştır (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 13-14)¹³. Savaş nedeniyle yaşanan ekonomik istikrarsızlığın doğal sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de eşkıyalık hareketleri çoğalmaya başlamış, askerî ve ekonomik gücünü bu savaş için harcayan devletin içindeki bu asayişsizliklerle ilgilenebilecek gücü kalmamıştır (Köse, 2006, s. 105-106). Böyle vahim bir durumdayken gerek savaş meydanında, gerekse Rusya'daki bu isyandan faydalanma hususunda doğru stratejilerin belirlenmesi oldukça güç olsa gerektir.

Pugaçev İsyanı II. Katerina'nın Kırım'a olan ilgisini bir süreliğine geri plana atmıştır (Emecen, 2010, s. 275). II. Katerina, Pugaçev İsyanı'nın etkisiyle iç huzuru sağlamak bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Örneğin Hristiyanlığı kabul etmeyen Tatarların, Kazan'da yaşamalarını yasaklayan hükümleri kaldırarak Müslümanlara hoşgörüyü emretmiş ve 1773 yılında Müslümanlara cami ve mescit yapımı için izin vermiştir (Zenkovsky, 1983, s. 15). Böylece II. Katerina gelişmeler isyancılar arasındaki çözülme kolaylaştırmış olabilir.

¹² Kırım Hanı Giray Han, Sultanın huzurundayken savaşın vaktinden evvel ve gereken hazırlıklar yapılmadan başlatıldığını belirtmiştir (Vigasin, 2018, s. 22). Sefer hazırlıkları sırasında Osmanlı Devleti'nin mahsul tedariki konusunda çeşitli sorunlarla karşılaştığı görülmektedir. Tuna prensliklerinin ayaklanması, bölgede köylü direnişi, Tuna kıyılarının her yerinde görülen kargaşa nedeniyle Eflak ve Boğdan'dan tahıl tedarikini imkânsız hâle gelmiştir. Bu nedenle çözüm arayışına giren devlet, savaş arifesinde mübayaası yapılacak ürünlerin sabit fiyat yerine piyasa fiyatı üzerinden tedarik edilerek Karadeniz'deki Burgos ambarına gönderilmesine karar verilmiştir. 1772 yılında tedarik ve tayın konusunda güçlükler daha da artmaya başlamıştır. Askerin günlük arpa, un, et tayını hususunda borçlanmalar artarken kış için yedek tedarik temin edilememiştir. Rusçuk'ta ise mübayaacı iki aydan beri ancak beyaz ekme dağıtmayı başaramamıştır. Ana tedarik deposunun uzak olması nedeniyle sadrazam tüm kuvvetlerini Hotin'e sevk edememiştir. Diğer taraftan yönetimin üst düzey unsurlarının sefere hazırlıksız oluşu kadar cepheye giden yoldaki ambarlara nezaret edecek şahısların görevlerini yerine getirmemesi de askerlerin perişan olmasına neden olmuştur. Tedarik eksikliğinin yanında firarlar ve kumandanlar arasındaki tartışmalar nedeniyle kuşatma altındaki bazı kaleler terk edilmiştir. Emir komutadaki bozukluklardan generallerin çarpışma emrine karşı Rus ilerleyişine gerçek bir direniş gösterilememiş, savaş sonuna kadar savaş meydanlarında savaşmak için levent olarak veya Han'ın maiyetinde askere alınmış serkeş süvarilere güvenilmek zorunda kalmıştır. Ancak 1774 yılı baharında Ruslara direnecek boyutta bir orduyu seferber etmeyi başaramamıştır. Osmanlı ordusu moralsiz ve dağılmak üzereydi. Karargâhlarda isyan, tedarikin yağmalanması, asker firarları yaygınlaşmıştır; Ordunun ehliyetsiz ellerde kötü yönetimi, askerî hedeflerin belirlenmemiş olması, askerinin disiplinsizliği, sebatsızlığı, yer yer sergilediği isyan ve yağma hareketleri, menzil ve nakliyat sisteminin tamamen iflas etmesi, dolayısıyla ağır işe sorunlarının yaşanması, Müslim ve Gayrimüslim ahalinin hoşnutsuzluğu ve gereken hoşnutsuzluğu desteği sağlamaması Osmanlı'nın askerî zafiyetleri arasında yer almaktaydı (Beydilli, 2002, s. 524).

¹³ Ordu İstanbul'dan çıkacağı gün kıtlık başlamış, kıtlık olunca ekmeğe darı katılmıştır. Tam da o sırada taun hastalığı zühur etmiştir. Kıtlık olduğu için ambarlardaki eski peksimetler ezilip una katılmıştır. Ancak peksimetler o kadar eskimiş ki kireç gibi olmuştur. Dolayısıyla ekmekten zehirlenip ölenler de olmuştur (Ahmed Resmî Efendi, 1286, s. 13-14).

Sonuç

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Rusya'da Don Kazaklarından olan Pugaçev önderliğinde çıkan bir köylü isyanı, o dönemde Osmanlı Devleti ile savaş hâlinde olması nedeniyle Çariçe II. Katerina'ya zor zamanlar yaşattır. Rus hükûmetine karşı olan köylüler ve Rus olmayan unsurların da katılımıyla isyan hızla yayılmıştır. Osmanlı ricali Rusya'daki bu isyandan haberdar olmuş, ancak isyandan çok fazla faydalanılamamıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Osmanlı bu isyandan faydalanma konusunda yetersiz miydi isteksiz miydi meselesidir. Konuya bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı devlet ricalinin isyana pek de kayıtsız kalmadığı ortadadır. Nitekim isyanı lehine çevirebilmek için Osmanlı Devleti, Kuban Nehri'nin öbür yakasındaki kabileleri Ruslara karşı kışkırtmış, hatta Devlet Giray ile Canikli Ali Paşa'yı isyancılara katılmak üzere göndermişse de Rusya'nın yetişmesi üzerine isyancılarla Tatarların birleşme girişimi engellenmiştir. Ancak bu açıklamadan yola çıkarak ricalin konuyla yeteri kadar ilgilendiğini ifade edemeyeceğimiz gibi isyandan yeteri kadar faydalanma noktasında başarılı olamadığı gerçeğini de göz ardı edemeyiz. Ayrıca şunu da ilâve etmek gerekir ki bu ilgisizliğin/isteksizliğin de ötesinde Osmanlı Devleti'nin henüz daimi elçiliklerinin bulunmayışı, doğru bilgi akışının ve buna bağlı olarak doğru kararlar almanın önünde büyük bir engel olmuştur. Diğer taraftan savaş sırasında Osmanlı ordusunun lojistik destek ve emir komuta zincirinin işlerliği oldukça sorunludur. İlâveten ricalin savaş konusundaki tecrübesizlikleri ve ihtiyatsızlıkları, savaş sırasında cephede ve İstanbul'da olmak üzere iki ayrı karar merkezinin olması, seri ve istikrarlı bir şekilde karar verilmesini, gerekli hedeflerin ve doğru stratejilerin belirlenmesini engellemiştir. Bunun yanında ülke içinde baş gösteren kıtlık ve hastalıklar ile eşkıyalık olayları da devleti oldukça meşgul ettiğinden böyle bir fırsatı değerlendirmek pek de mümkün olmamış gibi görünmektedir. Sonuçta belki de tüm bu nedenlerden ötürü Pugaçev İsyanı'ndan yeterince yararlanılamamış olması nedeniyle Osmanlı tarihinde Kırım gibi mühim bir toprağın elden çıkmasına neden olan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.

KAYNAKÇA

- ACAR, K. (2020). *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AFYONCU, E. (1990). *Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnâmesi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AKSAN, V. H. (2017). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*. (çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- BERELOWITCH, A. (2005). "Une Jacquerie Moderne: La Révolte de Pougatchev (17 Septembre 1773-15 Septembre 1774)". *Revue Russe*. 27: 37-59.
- BEYDİLLİ, K. (2002). "Küçük Kaynarca Antlaşması". *DİA*. İstanbul. XXVI: 524-527.
- BEYDİLLİ, K. (2006). "III. Mustafa". *DİA*. İstanbul. XXXI: 280-283.
- BEYDİLLİ, K. (2007). "Prut Antlaşması". *DİA*. İstanbul. XXXIV: 359-362.
- BEYDİLLİ, K. (2008). "Rusya". *DİA*. İstanbul. XXXV: 253-265.
- BEZİKOĞLU, M. (2001). *The Deterioration of Ottoman Administration in The Light of The Ottoman-Russian War of 1768-1774*. Ankara: Bilkent University The Institute of Economics and Social Sciences. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BOSİN, Y. V. (2009). "Pugachev's Rebellion 1773-1775". *International Encyclopedia of Revolution and Protest*. (ed. I. Ness). Blackwell Publishing: 2775-2776.

- CAN, M. (2019). *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- CAN, M. (2019). "Mustafa Paşa'nın H.1149/M.1736 Tarihli İran Elçiliği Levazımatı". *Turkish Studies Historical Analysis*. XIV: 767-784.
- CAN, M. (2020). "Osmanlı Devleti'nde Elçi Mübadelesi". *History Studies*. XII/1: 87-102.
- CAN, M. - A. A. ŞAHİN (2021). "Osmanlı Elçileri ve Karantina". *OTAM*. XLIX: 1-24.
- ÇİÇEK, H. (2018). *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- EMECEN, F. (2010). "Şahin Giray". *DİA*. İstanbul. XXXVIII: 275-277.
- EMECEN, F. (2018). "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları*. LII: 79-98.
- GESSİNOVİÇ, A. (1969). *Pugaçev Ayaklanması*. İstanbul: May Yayınları.
- KODAMAN, T. - E. Y. AKÇAY (2010). "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. XXII: 75-92.
- KORKMAZ, T. (2018). "Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanmadığı Bir İsyân Pugaçev İsyânı (1773-1775)". *OTAM*. XLIII: 97-108.
- KÖSE, O. (2006). *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, A. N. (1965). "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi-Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar". *DTCF Dergisi*. XXIII/2-3: 91-126.
- KURAT, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KURAT, A. N. (2010). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KUZUCU, S. (2010). "II. Katerina Dönemi Osmanlı-Rus İlişkilerinde Kırım". *Türk Dünyası Araştırmaları*. 185: 107-118.
- NAGATA, Y. (2006). "Muhsinzâde Mehmed Paşa". *DİA*. İstanbul. XXXI: 48-50.
- OVÇİNNİKOV, R. V. *Pod Znamenami Pugaçeva, Yujno-Uralskoe Knijnoe İzdatelstvo*. Çelyabinsk.
- ÖZCAN, A. (2003). "Lale Devri". *DİA*. Ankara. XXVII: 81-84.
- PUŞKİN, A. (1949). *Pugaçev İsyanının Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SAĞLAM, N. (2014). *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- SERDAR, İ. (2015). *A. S. Puşkin'in Eserlerinde 1773-1775 Pugaçev İsyanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞAHİN, Z. (2014). "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kültürel Gelişimi ve Batıya Uyum Çabaları". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. V/2: 171-191.
- TANSEL, S. (1950). "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma". *DTCF Dergisi*. VIII/4: 475-536.

- TURAN, N. S. (2018). *İmparatorluk ve Diplomasi-Osmanlı Diplomasinin İzinde*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- UÇAROL, R. (1995). *Siyasi Tarih 1789-1994*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- VERDANSKY, G. (2015). *Rusya Tarihi*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- VİĞASİN, A. (2018). *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul Pavel Artemyeviç Levaşov'un Hatıraları (1763-1771)*. (çev. İlyas Kemaloğlu-Mustafa Karagüllüoğlu). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- YAVUZ, H. (2012). *Tarih-i Sefer-i Rusya'ya Göre 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YORULMAZ, O. (2013). *Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZENKOVSKY, S. A. (1983). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. (çev. İzzet Kantemir). İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Ali Emiri Mustafa III Evrakı, *AE.SMST.III*. 256/20488.
- BOA. Cevdet Askeriye Evrakı, *C.AS*. 742/31158; 1080/47616; 1154/51306.
- BOA. Cevdet Hariciye Evrakı, *C.HR*. 18/852; 79/391.
- BOA. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak, *TS.MA.e*. 732/29.

Yazma Eserler

- Giridî Ahmed Resmî Efendi (H. 1289). *Hülasatü'l-İtibar*. Süleymaniye Kütüphanesi. İzmirli Hakkı. 2406.

İnternet Kaynakları

- ÇERKASOV, P. P. (1999). *Ludovici XVI et Catharinae II (1774-1776)*. Erişim Tarihi: 11.11.2021.
<http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/CATALOUIS.HTM>